

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN **713**

G. Gunnink
De achilleshiel
van het calvinisme

MEDITATIEF **717**

R.J. Vreugdenhil
En toen de
Pinssterdag aanbrak...

WANDELEN MET GOD **718**

L. Sollie
Rommelmart...

ACHTERGRONDEN **719**

T.D. Bouma
Hooft Bonhoeffer ook al
bij de moderne devoten?

MUZIEK **723**

J. Smelik
Lied 290:
Er is een land
van louter licht

KUNST **726**

J.M. de Jong
Kerk en kunst digitaal

WEEKVERSLAG SYNODE **731**

Piet G.B. de Vries
Kenniscentrum Kampen

en verder...

Uit de kerken
Nieuw Uitgekomen
Meegelezen

KERKELIJK LEVEN / G. Gunnink

DE ACHILLESHEL VAN HET CALVINISME

Ben je opnieuw geboren?

Wat is dat eigenlijk: opnieuw geboren worden?

Het Pinksterfeest komt er aan. Feest van de Heilige Geest.

Een goede aanleiding na te denken over het werk van de Geest. En over het wonder van de tweede geboorte.

Er is nog een andere aanleiding. Ds. Fred van Hulst (Launceston, Australië; ik noem hem verder FvH)

schreef een boek over de wedergeboorte. Hij vindt dat heel erg nodig. De schrijver wil vanuit de verte 'hulp te bieden in de geestelijke verwarring waaraan christelijk Nederland onderhevig lijkt te zijn'.

Een schokkend boek

FvH vindt er geen doekjes om. Hij schrijft over zijn verbijstering, dat in het eens christelijke Nederland echt geloof lijkt uit te sterven. Je ziet nog geloof genoeg, maar het is geloof van zoekers zonder zekerheid, zo meent hij. En kun je dat eigenlijk

wel geloof noemen?

Wat is de achilleshiel? Waar komt al die onzekerheid vandaan? Volgens FvH zit het vast op de wedergeboorte. Er is, zo meent hij, sprake van een ernstige verwaarlozing van de kern van het geloof. Namelijk: de ervaren wedergeboorte. Daarom vond hij het nodig dit boek te schrij-

ven. Het heeft de titel: De achilleshiel *van* he *calvinisme*. Een boek dat ik met groeiende betrokkenheid gelezen heb. **Vanwege** de inhoud. **Maar** ook omdat ik tijdens het lezen **van** dit boek getroffen werd door een kolom in het Nederlands Dagblad. Met het **bericht** dat de kerkenraad van de Free **Reformed Church van Launceston** zijn **predikant (FvH)** heeft afgezet. Met als motief verkondiging van **een valse leer en zich schuldig maken aan 'openbare scheurmakerij'**. Een schokkend bericht. Een schokkend **boek** ook. Maar soms kan **een** schok heel nuttig zijn.

In dit eerste artikel laat ik zoveel mogelijk FvH zelf **aan** het woord.

Absolute zekerheid

Je **leest** niet elke dag een publicatie waarvan de tweede zin luidt: 'Dit boek wil de lezers **terugbrengen** naar de Christus der Schriften'. FvH heeft een boek geschreven waarin de **sterke** overtuiging van een gedrevene klinkt. Het is een boek met een pretentie.

Maar het heeft niet de pretentie met iets nieuws te komen. Wat de schrijver **wil - en ik ben ervan overtuigd: in alle oprechtheid - is: terug naar** de boodschap van Calvin. En terug **naar** de echte inhoud van de **belijdenisgeschriften**. ~~Het~~ wil, zoals FvH zelf zegt, een **dringend** appél zijn terug te keren naar het grote verhaal dat eens **Nederland** stormenderhand veroverde.

De gereformeerde theologie zit al jaren, liever **gezegd**, al eeuwen in de versukkeling, constateert FvH. En de gereformeerde kerken idem **dito**. Want sinds de **grote Reformatie** zijn ze onderweg iets onmisbaars gaan **missen**.

Veel christenen **weten** eigenlijk niet goed meer **wat** geloven is.

Want: wat is geloof? Het geloof is de zekerheid **van** de dingen die **men** hoopt en **het** bewijs van de dingen die **men** niet ziet (Heb. 11 : 1,2).

Het **meest kenmerkende van het geloof** is dus dat het een zekerheid is. Het **ware** geloof leeft niet van veronderstellingen die hopelijk waar blijken te zijn, maar het **heeft** als **voornaamste** kenmerk dat de gelovige in zijn hart een zekerheid heeft die door **niets** aan het wankelen te brengen is. Paulus twijfelt niet, hij zegt: 'Ik ben er zeker van...' (Romeinen 8 : 18).

Het is een onwankelbare zekerheid die wel eens aangevochten wordt door **wat** voor ogen is, maar die op geen enkele manier onderuit gehaald kan worden. Echt geloof geeft honderd procent zekerheid. FvH: als er **maar één procent aan ontbreekt is er ergens een probleem**. Je gaat **toch** zeker niet in **een** vliegtuig zitten als er **maar één procent kans** is dat het vliegtuig neerstort?

De ingang is klein

Maar veel christenen kennen deze zekerheid niet. **Dan** blijft het lukken. Je **blijft** als christen onder de **maat**. Je **wilt God wel prijzen, maar** het ontbreekt je aan de spontaniteit om **dat** ieder moment **van de dag** te doen. Het probleem **van** zo iemand is niet dat hij helemaal geen **geloof heeft, maar** dat hij het echte **geloof** nog niet **heeft**. Want je **bent** nog niet opnieuw geboren.

Het boek heeft daarom een uitgesproken pastoraal doel in de richting van al die **mensen** die denken **binnen** te zijn, **maar** nog buiten **staan**. FvH schrijft: Het gaat me er uiteindelijk alleen **maar** om, dat mensen vandaag de noodzaak **van hun persoonlijke** wedergeboorte **weer gaan inzien**, zodat ze het beloofde **koninkrijk kunnen binnen-**

g-

De schrijver mikt op mensen die God wel serieus zoeken, maar die zich onoprecht voelen als ze zeggen dat ze de Here **van harte** liefhebben. Want ze ervaren die liefde in hun eigen hart te weinig en voelen zich **huichelaars**. En hij mikt op mensen die **wel** geloven, maar toch op de een of andere manier bang zijn om te sterven. En op **mensen** die trouw een stukje uit de Bijbel lezen, maar die niet zo enthousiast **kunnen raken over wat** ze lezen, dat ze af en toe een dagje vrij nemen, alleen **maar** om eens een heel bijbelboek achter **elkaar** door te **kunnen** nemen. **Voor** mensen die **een** gevoel van verontrusting bij **zichzelf** opmerken is, zegt FvH, mijn boek in de eerste plaats geschreven.

Hoe **kun** je het **ware** geloof, **gekenmerkt** door absolute zekerheid, vinden? De schrijver antwoordt: **denk** niet dat het cadeau krijgt. Het is een **strijd** om in te gaan (Lucas 13 : 24). De hoofdingang naar het rijk van God is klein. Het is niet zo **eenvoudig de ingang te vinden**. De eerste **zware** strijd is al de strijd om het rijk te **kunnen** zien. Want velen zijn ziende blind. Er **zitten** kerken **vol met zulke mensen: strijders** om in te gaan en in het gedrang voor de

KERNREDACTIE:

DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP,
DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DR. E.A. DE BOER, DRS. B. BOS,
DRS. I.D. HAARSTMA, DR. P. HOUTMAN,
PROF. DRS. B. KAMPHUIS,
DRS. B. LUITEN, DR. K. DE VRIES.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DR. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DR. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

H. PRINS, Buiten Nieuwstraat 86-1, 8261 AX
Kampen, Tel. (038) 3331335

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 90,00 per jaar; f 49,00 per halfjaar; studenten f 74,50 per jaar (binnenland). Buitenland: f 149,00 per jaar (Eumpra zeepost). Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 2,05 (excl. Porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah.
Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,95 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

poort maken ze elkaar het **leven** zuur. Want echte liefde kennen slechts zij die binnengegaan **zijn**. Daarvoor moet je eerst bereid zijn je liefste dingen ter wereld op te geven en in je eigen vlees te snijden en dat kun je alleen maar onder veel gebed. Er is **een** prijs te **beta**len, schrijft FvH zelfs ergens, om in te gaan.

Twoe soorten strijd. Twoe soorten geloof

In dit stadium van je leven speelt de eisende wet van God **een** cruciale rol. Je geweten wordt in het nauw gedreven. Je moet een weg gaan **van** diepe verootmoediging die tenslotte tot boetvaardigheid leidt. De echte **vrome** worstelt met de genadige belofte van God en met de onmogelijke eis, totdat hij zich bekeert en om genade smeekt. In de wedergeboorte gaat hem een licht op.

Let wel, dit is nog niet de strijd van het geloof! De Heilige Geest werkt al wel in je, maar woont nog niet in je.

Twoe soorten strijd zijn er dus. Er is de strijd van de nog niet opnieuw geborene. Het grootste deel van het **boek** gaat daarover. En de strijd van de opnieuw geborene. Zo zijn er ook twee soorten geloof. Er is het geloof van **al** die mensen die nog op zoek zijn. Wie tot God komt, moet geloven dat Hij bestaat en een **beloner** is voor wie hem ernstig zoeken (Heb.11 : 6). Dit geloof, **hoe** belangrijk en noodzakelijk ook, is nog niet het echte. Het is nog steeds dood. Maar wie volhardend **blijft** zoeken zal op **een** gegeven moment het ware geloof vinden. Een overstelpende **dankbaarheid** komt in je **hart**, je wordt een ijveraar voor de Here. Je bent opnieuw geboren. Het gaat om de bewust ervaren **wedergeboorte**. Het is ongehooflijke ervaring de zekerheid van het geloof je hart te voelen binnenstromen. Weliswaar nuanceert FvH zo hier en daar zijn uitspraken enigszins. Hij wijst erop dat de ervaring van de tweede geboorte niet bij iedereen gelijk is. Maar de **kern** blijft

toch steeds: het is een *topervaring*. Je hart barst haast uit je lichaam, want de vreugde ervan is gewoon te veel om te kunnen bevatten.

De boodschap en de kloof

Hoe komt **het**, dat deze waarheid zoek is geraakt, vraagt FvH zich af. Hoe komt het, dat veel mensen geloven zonder iets te ervaren?

Er is een **kloof** tussen hoofd en hart. En tussen theologie en gemeente. De boodschap van de Bijbel is een rationeel verhaal geworden. Hoe is de kloof tussen boodschap en gemeente **ontstaan**? Hebt u zich wel eens afgevraagd waarom het grote verhaal van de Reformatie indertijd zo'n **wereldveranderende** kracht had? FvH: de bijna explosieve kracht **van** de Reformatie school in het feit, dat hier gewoon de waarheid werd verteld. Het ontdekken van die waarheid maakt je zo vrij, dat vanaf dat moment een **onuitsprekelijke** vreugde je leven gaat beheersen. Wie eenmaal die waarheid **heeft** leren **kennen** laat zich er rustig voor op de brandstapel binden. Maar wat kort duurde de Gouden Eeuw van de kerk!

Hoe kwam dat? Een centraal leerstuk is in de loop der eeuwen uit de aandacht verdwenen. Een leerstuk dat nu juist de theologie haar vitaliteit gaf. Er is niet zo heel veel nodig **om** een **castratie** toe te passen, terwijl het lichaam uiterlijk ongeschonden lijkt te zijn. Lees de *Institutie* van Calvin! **Dan** ontdek je dat hij bij vrijwel ieder onderwerp de wedergeboorte ter sprake brengt. Het is de rode draad door heel de Institutie heen. Door dit meesterwerk van Calvin eens achter elkaar door te lezen werd aan FvH duidelijk: de wedergeboorte is de achilleshiel van **het** calvinisme.

In een tijd van geloofsvervolgning kent iedere gereformeerde de **wedergeboorte** uit eigen **ervaring**. Maar: toen werden er **kinderen geboren**, gedoopt. Het **ging** mis toen **zomaar** aangenomen werd, dat die kinderen al in het **koninkrijk gearri-**

veerd waren. Vooral als er dan ook nog een tweede generatie predikanten opkomt die ook de wedergeboorte niet uit eigen ervaring kent raken de kerken in grote nood. Zo groeide er een **kloof** tussen de rationele boodschap en de gemeente. De verlichting en daarmee de 'godsvreduistering' **kreeg** een kans omdat het al **binnen één** generatie na de Synode van Dordrecht (1618/1619) fout liep.

Twoe soorten gehoorzaamheid

Het is in afgelopen **eeuw** niet beter geworden. **Kuyper**, Bavinck, Schilder, Greijdanus - ze dachten diep na over doop en wedergeboorte. En je kunt veel van **hen** leren. Maar tegelijk stelt der auteur vast: waarom konden theologen van **gereformeerde** belijdenis geen oplossing vinden? Het antwoord is vrij simpel. Zij kenden de wedergeboorte niet als bevindelijke ervaring.

Schilder heeft veel nagedacht over het verbond en over de gehoorzaamheid die God daarin vraagt. Maar hij zag niet duidelijk in, dat de enige eis die nu nog geldt is: Christus omhelzen in geloof. Nieuwe gehoorzaamheid wordt niet van buitenaf door een wet opgelegd. Dat is met Christus een gepasseerd stadium.

Daarom heeft FvH problemen met de woorden **van** het doopformulier, waarin gesproken wordt over belofte én eis. De wedergeborene hoeft niet meer opgewekt te worden om aan de eis van het verbond gehoorzaam te zijn. Hij wil niet anders! Hij **kan** ook **niet anders**, want hij is immers opnieuw geboren.

FvH waarschuwt daarom tegen wat hij noemt legalisme. Dat wil zeggen dat je nog heil verwacht van jouw pogingen de wet te vervullen. Het woord 'dankbaarheid' is hem heel kostbaar, maar hij is huiverig voor de **uitdrukking** 'regel der dankbaarheid'. Die staat wijd open voor misverstand. Je kunt er **zomaar** de kant van het legalisme uitgaan. Je krijgt **dan** een genadepre-

diking die je in balans moet proberen te houden met de eis om ook naar de wet te leven. Dan leef je met een **evenwichtsconstructie** die de dood is voor een levend geloof. Kerkgangers voelen dat. Wat **moeten** we weer **veel!** Echte dankbaarheid laat zich moeilijk in regels vastleggen. Dat straalt ervan af - of niet.

Persoonlijk

Uiteraard heeft mijn weergave **van** het verhaal van FvH iets subjectiefs en **selectiefs**. Ik moet me beperken. Laat ik er nog op wijzen, dat achter het betoog **van** FvH een persoonlijke, eerlijke zoektocht ligt. 'Existentieel', zo heette dat vroeger. 'Authentiek', zo noemen we dat vandaag.

FvH noemt **zichzelf** iemand uit de school van Schilder. Schilder heeft hem bepaalde inzichten gegeven waar hij nog dankbaar voor is. Maar het was niet genoeg. FvH vertelt: ik heb sinds mijn openbare geloofsbelijdenis bijna dertig jaar moeten zoeken voor mij een licht opging. Mijn motivatie om een goed lopende studie af te breken om theologie te gaan studeren, was hoofdzakelijk ingegeven door **mijn** gevoel van **ambivalentie** ten aanzien van mijn eigen geloof. Ik voelde me aangetrokken door het vertrouwen en de levensvreugde die het geloof in God beloofde te geven. Tegelijkertijd was ik me bewust **van** een stukje onzekerheid, twijfel zelfs, mijn geweten berispte mij dat er in sommige aspecten van **mijn** leven hypocrisie zat. in de theologische studie en daarna zocht ik naar het geheim dat ergens moest schuilen. Ik wilde **een** christen worden, iemand die spontaan God in zijn naaste kon liefhebben zonder enige hypocrisie. Lang heb ik het geloof met mijn vleeselijk verstand benaderd. Maar nu kan ik zeggen: 'O Here, hoe lief heb ik U en uw Woord! Ik kan het nu pas zonder een zweem van hypocrisie zeggen. Als er enige lezers zijn die dat na biddende overweging van mijn

boek kunnen nazeggen, is mijn inspanning welbesteed'.

Volgende **week** hoop ik een eerste reactie te geven.

N.a.v. Fred van Hulst,
De achilleshiel **van het** calvinisme.
De Vuurbaak 1998, Barneveld
1998. Omvang 180 blz.,
prijs f 29,50.

Ds. G. Gunnink is predikant van de Gereformeerde Kerk van Amersfoort-West.

Uit de kerken

Jubileum ds. J. van Dijk

Op 15 mei jl. was ds. J. van Dijk vijftig jaar predikant. Hij was verbonden aan de gemeenten te Gees (Dr.) (1949), Waardhuizen (1952), Nijkerk (1957), Nagele (1964), Uithuizen (1967) en Ommen (1970). Op 14 mei 1984 ging ds. Van Dijk met emeritaat.

Adreswijzigingen e.d.

Enschede-West * Postadres: Postbus 1265, 7500 BG Enschede; *

Scriba: J. Oosterveld, Lindestraat 75, 7545 MB Enschede, tel. 053-4324773 (g. 78).

Hoogvliet-Spijkenisse * Predikant: H.W. Noordman, Stationsstraat 17d, 3851 NA Ermelo, tel. 0341-550644 (p. 145).

Groningen-Zuid * Attesten-scriba: G. Koster, Paterswoldseweg 510, 9728 BC Groningen, tel. 050-5259548 (p. 41).

Hardenberg-Oost Predikanten: P.K. Meijer, tel. 0523-270275; G.F. de Kimpe, tel. 0523-272263 (p. 83).

Kampen-Noord * **Scriba:** H. de Boer, tel. 038-3324027; * **Diaconie:** E.P. Both, tel. 038-3324224; * Adres: p.a. Wederiklaan 54, 8265 DD Kampen; * Predikant: E. Hoo-gendoorn, Hoefblad 14, 8265 GM Kampen, tel. 038-3329201; * **Kerkgebouw:** Eudokiakerk, Wederiklaan 54, tel. 038-3316273 (p. 87).

Kampen-Zuid * **Scriba:** A. van Faassen, tel. 038-3331818; * **Diaconie:** J. de Vries, tel. 038-3330596; * **Adres:** p.a. Cello 1, 8265 RL Kampen; * Predikant: H.J.J. Feenstra, De La Sablonièrekade 27, 8261 JR Kampen, tel. 038-3315021; * **Kerkgebouw:** Bazuinkerkerk, Cello 1, tel. 038-3331927 (p. 87).

Neede * **Scriba:** H. Karssenberg, tel. 0545-291023 (p. 109).

Tijdens de

**Landelijke
Evangelisatiedag**

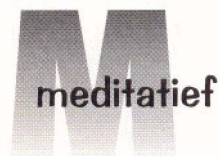
**Spectaculaire
aanbiedingen**

Zie komende Reformatie

EN TOEN DE PINKSTERDAG AANBRAK...

R.A. Vreugdenhil

'En toen de Pinksterdag aanbrak...'

Hand.2:1

'op die dag werden ongeveer drie-
duizend zielen toegevoegd'

Hand.2:41

'Maar de vrucht van de Geest is
liefde'

Gal.5:22

'Op eerste Paasdag ging Maria 's
morgens vroeg naar het graf...'

'Op Hemelvaartsdag nam Jezus
zijn discipelen mee naar een
berg...'

Dat staat er niet. Natuurlijk niet.
Die namen hebben wij achteraf aan
die dagen gegeven. Het waren, toen
het gebeurde, gewone dagen. Ze
stonden niet apart genoemd op de
kalender. Tot er wat gebeurde.

'En toen de Pinksterdag aanbrak...'

Dat staat er wel!

Die dag had al een naam. Dat was
geen gewone dag. Het was al de
Pinksterdag, voordat er wat gebeur-
de. Het stond al lang op de kalen-
der. En toen gebeurde het...
Zou dat toevallig zijn?

Pinksterfeest - oogstfeest voor de boer

Vijftig dagen na Pascha was het
feest. Feest van de oogst.
Een tijd van hard werken op het
land was dan voorbij. In het najaar
was de keiharde grond opengetrok-
ken. Zwaar werk met zo'n simpele
ploeg. En er was gezaaid. In het
voorjaar kon de oogst worden bin-
nengehaald. Een heel karwei.
Maar dan was het feest. Pinkster-
feest. Oogstfeest.

Dan kon de boer genieten van de
opbrengst. Het harde werken was
gezegend. Hij had resultaat. Bij kon
genieten bij het zien van royale
hoeveelheden graan. Hiervoor had
hij het gedaan. Om dit te bereiken.
En het werk was niet voor niets
geweest.
Dus feest!

Pinksterfeest - oogstfeest voor de Heer

Vijftig dagen na de Paasdag werd
het feest. Feest van de oogst.
De tijd van hard werken hier op
aarde was voorbij. Zijn lichaam en
zijn geest waren opengeploegd.
Met de zweep. Met striemende
woorden. Hij had gehangen in de
brandende zon. Maar Hij had ook
gezaaid. Zijn woord royaal ge-
strooid, voor iedereen die wilde
luisteren.

Nu kon er geoogst worden. Pink-
sterfeest. Oogstfeest.

De Heer mocht gaan genieten van
de opbrengst. Zijn Geest haalde de
oogst binnen. Resultaat van zijn
werk hier op aarde. De vrucht van
het kruis van Golgotha. Zijn werk,
zijn trouw tot in het sterven, werd
gezegend.

Hij kon genieten bij het zien van
mensen die met God verzoend wer-
den. Mensen die kwamen met belij-
denis van schuld. Mensen die zich
bekeerden en zich lieten dopen in
zijn naam. Mensen die behouden
werden.

Pinksterdag werd dag van de grote
oogst: drieduizend mensen!

Hiervoor had Hij het gedaan. Om
hen te bereiken. Om deze mensen
bij zijn Vader te brengen. En het
werk was niet voor niets geweest.
Dus feest!

Pinkstertijd - blijvende oogsttijd

Het bleef Pinksteren. Die driedui-
zend waren nog maar het begin.
Die ene Pinksterdag was het begin
van de Pinkstertijd. De Geest is
blijven werken. Blijven oogsten.
Eeuwen lang. Wereldwijd. Wat een
resultaat heeft het werk van de
Heer!

Wat zal Hij ervan genieten. En wij
mogen meegenieten. Feest omdat
we horen bij de oogst. Feest om
elke zondaar die zich bekeert. Feest
om elke catechisant die Ja zegt te-
gen Christus.

Feest, want de Geest gaat door. Hij
haalt de oogst binnen. Tot de
schuur helemaal vol is.

Pinksteroogst - vruchten van de Geest

De Pinkstergeest is de Geest van de
oogst. De Geest van de vruchten.
De vruchten van de Geest. Vruch-
ten in ons. Liefde, blijdschap, vre-
de, geduld, vriendelijkheid, goed-
heid, trouw, zachtmoedigheid, zelf-
beheersing.

Hoe meer van die vruchten, hoe rij-
ker de oogst. En hoe meer de Heer
kan genieten!

Geef de Heer de vrucht op zijn
werk. Royale opbrengst. Laat de
vruchten van de Geest groeien.
Laat de Heer van de oogst genieten.
Elke dag Pinksterdag. Oogstdag.
Dag waarop de Heer geniet van zijn
oogst.

Tot de grote Pinksterdag aanbreekt.
Wat een feest!

Ds. R.J. Vreugdenhil is predikant van de
Gereformeerde Kerk van Langeslag.

Wandelen met God

De **zon** scheen door **de** hoge ramen van de verkoophallen. Stof danste in het licht. Op een rommelmarkt heb je genoeg stof. Dat krijg je als je oud spul gaat uitstallen. Samen stonden **we** voor de kraam van **de boekver-**koper. **We** keken wat in de **boe-**ken die op de tafel lagen. Allemaal van een bekende uitgever in Kampen. Licht beschadigd - dat wel - maar zwaar afgeprijsd. En dan gaat mijn hart wat sneller slaan. Er lagen **mooie** boeken bij voor een **gereformeerd** mens. Het stapeltje dat ik mij **toeëigende** werd snel hoger. Zo gaat dat.

Naast mij stond een vrouw. Zij keek ook naar **de boeken**. Ze pakte **een** boek dat ik net ook in handen had gehad. **Ik** had het **maar** weer weggelegd omdat ik op dat gebied al genoeg in de kast heb staan. Niet interessant, dacht ik nog. Ze deed het open en na een korte verkenning van de inhoud zei ze: Wat een boek zeg! Moet je horen wat hier staat: we moeten allemaal eens sterven. Waar haalt de schrijver het vandaan! Knap om zo iets te schrijven! **Haar** stem klonk sarcastischen ze lachte schril.

Ik keek op en zag haar staan. Zo tegen de veertig, dacht ik, maar daar kun je je natuurlijk in vergissen. Ze gaf de **indruk** een le-

venslustig type te zijn. De boekverkoper was er ook bij komen staan. Hij mompelde **wat**, maar zei niets. Hij **keek** wel uit om zijn eigen waar af **te** vallen. Gelijk had 'ie.

Wat ze zei vroeg om een reactie. Maar waar begin je dan? Ik weet niets van haar, waarom zei ze dit? Wat had ze **meegemaakt** in haar leven? Waarom reageerde ze juist op dit ene zinnetje zo?

Daar kan een heel leven achter zitten, een pijnlijke ervaring, of **wat** ook maar.

Het **kan** ook zijn dat ze bewust dit ene zinnetje eruit haalde om te prikkelen, om een reactie uit te lokken. Maar dat weet je allemaal niet als je voor de kraam staat.

Voorzichtig begon ik: ja, maar het is wel waar h&, wat daar staat. Het is maar een klein zinnetje, en **ook** erg algemeen gezegd, maar iedereen komt er eens voor te **staan**. Niemand kan daar om heen.

Ze zei: "ja maar dat weet **toch** iedereen? Dat hoort er toch bij. Bij het leven bedoel ik. Dat zien we dan wel weer hoor". Toen

liep ze weg, naar een volgende kraam.

Ik had niet de gelegenheid **om** met haar **verder** te spreken. En dat had nu juist wel gemoeten, dacht ik nog. **Ik** had deze gelegenheid kunnen gebruiken. Om iets te zeggen van de hoop die in mij is.

Ik rekende af met **de** boekverkoper. De schade viel mee. De boeken zijn niet duur. Licht beschadigd staat er voorin gestempeld. Gedumpte op de rommelmarkt. De boeken zijn niet duur.

Mensen wel. Er lopen er veel rond die beschadigd zijn en zich gedumpte voelen op de rommelmarkt van het leven. Ze staan **zo** nu en dan eens even stil bij wat er te koop wordt aangeboden. Maar ze kunnen het niet vinden.

Toen ik naar huis fietste dacht ik: het is wat, als je weten mag dat je duur gekocht en betaald bent, opgepakt en meegenomen van de **rommelmarkt** van het **leven**. De zon scheen en de vogels floten hun lied. Als vanzelf **floot** ik **mee**.

Ds. L. Sollie is predikant van de Gereformeerde Kerk van Meppel.

Heeft u wel eens overwogen om een abonnement op DE REFORMATIE te nemen?

Bel 0113 - 21 55 91

HOORT BONHOEFFER OOK AL BIJ DE MODERNE DEVOTEN?

T.D. Bouma

Achtergronden

voor Bonhoeffers leermeester te Berlijn, Von Harnack zich juist zo sterk gemaakt had!

*T*ussen beide wereldoorlogen heeft Duitsland een opmerkelijk theoloog gekend: Dietrich Bonhoeffer (1906-1945). Opmerkelijk vanwege zijn hoge intellectuele begaafdheid, die niet binnen de perken van de lutherse traditie hield, en die een zelfstandige positie in aanspraak nam onder de gangbare meningen.

Broederschap

Bonhoeffer is amper dertig jaar als hij bekend, dat hij in de beginperiode gedreven was door een onchristelijke eierzucht: hij wilde eigen voordeel behalen uit de zaak van Christus. Maar vanaf 1928 kwam er stap voor stap verandering door intensieve bijbelstudie, namelijk het doorbrekende inzicht dat een dienaar van Christus gehouden is tot kerkbouw.⁶ Die kerk als gemeenschap der heiligen wordt door hem dan nader uitgewerkt in termen, die al te zeer de Moderne Devoten in herinnering roepen. Zo behelst broederschap volgens Bonhoeffer een gemeenschappelijke deelname in Christus. "Zonder Christus zouden wij God niet kennen, zouden wij Hem niet kunnen aanroepen en niet tot Hem kunnen naderen. Maar zonder Christus zouden wij ook niet de broeder kennen, en tot hem kunnen gaan. De weg is versperd door ons eigen ik. Christus heeft de weg tot God en tot de broeder mijgemaakt ... Alleen in Hem zijn wij één, alleen door Hem zijn wij met elkaar verbonden".⁷ Het broederlijk samenwonen van Psalm 133 berust niet op ervaring van gelijkgezinden, maar op aanvaarding van de eensgezindheid in Christus (Rom. 15:5vv).⁸ Het gaat niet om een gemeenschapsideaal, want christelijke broederschap is vooreerst goddelijke werkelijkheid. "Wie zichzelf een beeld van deze gemeenschap droomt, eist van God, van de ander en van zichzelf de vervulling van die droom"? De goddelijke werkelijkheid is een

Gemeenschap

Reeds op 21-jarige leeftijd promoveert hij *summa cum laude* te Berlijn op het onderwerp: de gemeenschap der heiligen. In zijn proefschrift doet hij een poging de kerkgemeenschap af te grenzen tegen een pragmatische opvatting als historisch gegroeide feitelijkheid, maar ook tegenover een heilighedsideaal. Zijn invalshoek mag christocentrisch heten in de benoeming van de kerk als werkterrein van Christus na Pinksteren (Joh. 15:16).¹ De kerk in pragmatisch zicht acht hij een lauwe formaliteit zonder de ernst van een dringend apptl. Men moet niet denken, dat de voorganger een onderonsje pleegt met het Woord, "maar een Ander spreekt en dat wordt mij tot een unieke zekerheid. Een totaal vreemde verkondigt mij Gods genade en vergeving, niet als zijn ervaring doch als Gods wil".² Valt er zelf dan niets te beleven in de kerk? "Onze tijd vertoont geen gebrek aan ervaringen, maar aan geloof. Slechts geloof biedt echte ervaring van de kerk. Daarom zijn wij van mening, dat het in onze tijd belangrijker is dat men haar heenleidt naar het geloof in Gods gemeente, dan haar uit te wringen op ervaringen

die als zodanig geen baat brengen. Ervaringen doen zich spontaan voor, waar maar geloof gevonden wordt in de gemeenschap der heiligen". Bonhoeffer meent daarom, dat een dogmatische bezinning beter op zijn plaats is, dan "al te grote woorden over het beleven van de kerk".³

Barcelona

Zijn eerste standplaats vindt Bonhoeffer in de Duitse gemeente te Barcelona. In een preek over Psalm 62 zijn hier de eerste blijken van interesse voor de middeleeuwen te zien. Het befaamde klooster Montserrat in de nabijheid van de stad was de plaats, waar kort voor de Reformatie boeken gedrukt werden van de 'Broeders des gemenen levens' uit Deventer (eind 14e eeuw). Is Bonhoeffer daar geboeid geraakt door het geloven metterdaad? Maar ook Raymond Lullus (eind 13e eeuw) stond daar in het middelpunt van de belangstelling. Van deze Cataloniër werden in Bonhoeffers tijd nog studies gepubliceerd in Barcelona. Het actuele aspect van Lullus is dan wel, dat deze een verklaard tegenstander was van terreinenscheiding voor geloof en wetenschap: een scheiding waar-

pneumatische, een van **bovenaf** bewerkte gemeenschap, echter **geen** psychische, een van onderop georganiseerde! "De ander beminnen omwille van zichzelf is psychische liefde, de ander beminnen omwille van Christus is geestelijke liefde ... Daarom is de geestelijke liefde alleen gebonden aan het woord van Jezus Christus. Waar Christus mij **terwille** van de liefde beveelt gemeenschap te hebben, daar zal ik **haar** hebben; en waar Zijn waarheid **terwille** van de liefde mij opdraagt een einde te maken aan **gemeenschap**, daar zal ik die beëindigen, **ondanks** de protesten van mijn psychische liefde". Het waarmerk van geestelijke liefde is de heenwijzing in woord en daad naar Christus.¹⁰ De christelijke gemeente past **een** uitstraling, **waarin** Christus te zien is (Mal.4:2 en Richt.5:31).¹¹ in de **optiek** van de Moderne Devotie **zijn** predikers geroepen als rentmeesters en beheerders in dienst van God; hun trouw dient af te steken **tegen** hen, die tijdelijk gewin en persoonlijke eer **zoeken**.¹² De broeders "helpen elkaar in Christus, tot Christus **en** om Christus tot stichting van Zijn mystieke **li-chaam**".¹³ **Waar** het in de verhouding tot God allemaal om draait, is liefde. God is daarmee begonnen door **ons** van tevoren te **bestemmen** tot zonen door Jezus Christus, opdat wij de genade prijzen **aan** ons bewezen in de Geliefde. Dankbare liefde onzerzijds is de gepaste reactie op de eeuwige liefde, waarmee **God** ons liefhad. Die is **richtingbepalend ook** in de liefde tot de naaste. Als onze liefde tot God terugkeert, dan is er toekomst voor nieuwe vroomheid! Liefde zal de toetssteen zijn voor de oprechte christen.¹⁴ Immers in de navolging geldt, dat "alle werkzaamheden **van** Christus leerzaam zijn voor **ons**".¹⁵ In een navolging metterdaad dient Christus uit te komen door ons **leven** op Hem te richten.¹⁶

Gebod

Het voorgaan in gebed **heeft** vol-

gens Bonhoeffer kennelijke voorbeelden in de Psalmen en het Onze Vader. "Wiet de **armoede** van ons hart moet ons gebed bepalen, maar de rijkdom van Gods Woord". "Ook reeds in de Psalmen is Christus aan het woord, "zo heeft het Nieuwe Testament en de kerk van oudsher het gezien en **betuigd**".¹⁸ De H.Schrift is richtinggevend voor het gebed.¹⁹ "Omdat Christus het **psalmgebed** van de gemeente en van de enkeling meebidt voor de hemelse troon van **God**, omdat de biddenden hier in het gebed met **Christus** meebidden, daarom komt hun gebed voor Gods troon. Christus is hun voorbidder geworden".²⁰ In elke binnenzak past een bijbel, meent Bonhoeffer. "Wij moeten de H.Schrift eerst weer leren kennen, zoals de **reformatoren en** zoals onze vaders **haar** kenden ... Niet ons hart beslist over onze weg, maar het Woord **van** God". Bijbellesen is eigenlijk deelnemen aan de tocht van **Gods** volk. "Dat is allemaal geen dromerij, maar **heilige** en goddelijke werkelijkheid. Wij worden uit ons eigen bestaan getild, en geplaatst middenin Gods heilige geschiedenis op **aarde**".²¹ Volgens de Moderne Devoten **geeft** het bidden in de moedertaal meer baat voor het hart of het verstand, dan het horen of opzeggen van vreemde woorden. Want op die manier **zou** het hart van de mens niet erg gevoed worden, **noch** het verstand verlicht in zijn begrip. Enige **Psalmen** in de moedertaal lenen zich heel goed om tot **God** te **bid-den**.²² Dat de geleerden indertijd een Latijnse vertaling **maakten**, was niet om de bijbel verborgen te houden of onverstaanbaar **te maken**, maar juist om zoveel **mogelijk** mensen in staat te stellen van de Schrift kennis **te nemen**.²³ "Waar het in heel de Schrift om draait, is het werk van onze **verlossing**, heel de Schrift is daarop gericht. Het Oude Testament **kondigt** dit voor de toekomst aan, het Nieuwe Testament laat duidelijk zien, dat dit geschied en **vervuld** is". "Alleen met boekenwijsheid komen wij er niet,

dan **was** ik schallend koper of een **rinkelende** cimbaal. **Dat** is zoiets als tegen een blinde een betoog opzetten over kleuren. "**Maar** dit hebben wij niet tot u gezegd, alsof u steunt op eigen ondervinding en niet op de H.Schrift, maar veelmeer opdat er een onverbrekelijke **schone harmonie** ontstaat tussen de Schrift van God en de beproeving van uzelf. Opdat u ook door eigen ondervinding zo in staat **zult** zijn om anderen te vermanen, gelijk u leest in de **Schrift**. Want dan doorvoelt u het gelezene en brengt niet wat naar voren met enkel woorden of uit koele berekening, maar uit **echte overtuiging**".²⁵

Meditatie

Meditatie is voor Bonhoeffer de omgang met het Woord van God: door zich te verdiepen in de tekst, door erin op te gaan, tracht hij die werkelijk te **verstaan**.²⁶ Om hiervoor open te staan, is een stille toewending nodig: "... het **zwijgen** voor het Woord leidt tot **het** juiste luisteren naar, en daarmee ook tot het juiste spreken van het Woord Gods op het juiste **ogenblik**". De stille toewending naar Psalm 62 is bepaald geen leegheid om in te **verzinken** in mystieke alleengang. Maar nodig is een terzijdestelling van eigen zorgen om **ruimte** te maken **voor** de werking van het Woord als solide basis en als betrouwbare **gids**!²⁷ "Stil zijn voor **God** wil zeggen: Gods zeggenschap over **ons** toegeven ... Stil zijn betekent geen **onwerkzaamheid**, maar wil zeggen Gods wil inhaleren, met spanning gehoor geven en bereidheid tot gehoorzamen; het ogenblik van stille toewending is een moment van verantwoording". Die stille **toewending vergt** ook oefening, "ze vergt dagelijkse moed om zich bloot te stellen aan Gods Woord, om zich door Hem te laten **bijstellen**".²⁸ Bonhoeffer kent zelfs het middeleeuwse **ruminatio** als een geestelijk herkauwen. "Zoals het woord van een geliefde je de ganse dag bijblijft, zo moet het Schrift-

woord onophoudelijk in je naklinken en aan je werken. Zoals je het woord van een geliefde niet ontleeft, maar het aanneemt zoals het tegen je gezegd is, neem zo het Schriftwoord **aan** en overweeg dat in je **hart**, zoals Maria deed. Dat is alles. Dat is meditatie ... Overweeg vervolgens dit **Woord** lange tijd in je hart, **tot** het geheel bij je binnenkomt en je in bezit genomen heeft".²⁹

De Moderne Devoten hebben gesteld, dat de Schrift er niet zozeer is om uit het hoofd te leren, of om als tijdverdrijf te lezen, maar die dient tot onderwijs en is onze beste leermeester. "**Zo** zegt de profeet: **uit** Uw bevelen heb ik inzicht **ontvangen**, hij zegt niet: ik heb Uw **bevelen** verstaan, maar: **uit** Uw bevelen, wat zeggen wil: omdat ik Uw bevelen, o HERE, ijverig heb nageleefd en mij er zorgvuldig op heb toegelegd, daarom is mij inzicht gegeven om de H.Schrift te **verstaan**".³⁰

"Het lijden van onze Here **Jezus** Christus moet steeds en aanhoudend bewaard en overlegd worden in het **hart**, opdat niet alleen door overdenking ons **verstand** er **weet** van heeft, maar ook en meer nog, opdat het door navolging der straffen, bespottingen en smarten, en het verlangen daarnaar, in ons een kracht **ten** leven blijkt te zijn: zo moeten wij in woord en daad Christus gelijkvormig worden. Want de **wens** en begeerte met Christus te lijden, gekruisigd **en** **verworpen** te worden **zodra** men de gelegenheid vindt, is het eind- en hoofddoel der **overdenking**; op zich genomen heeft de overdenking van het lijden weinig waarde, als zij niet gepaard gaat met het vurig verlangen om Christus na te volgen".³¹

Navolging

Bonhoeffer ziet ootmoed als voorwaarde voor een goede navolging van Christus. De ootmoed in de navolging (het worden als een kind naar Mat. 18:4) bewaart ons ook voor elitaire zelfoverschatting in eigen wijsheid (de hoge dingen naar

Rom.12:3 **en** 16).³² "De ootmoedige houdt vast aan de Waarheid, aan de liefde. Hij blijft bij het Woord van God en laat zich daardoor leiden tot de broeder. Omdat **hij** niets voor zichzelf zoekt en vreest, kan hij de ander helpen door het **Woord**".³³ Echte ootmoed biedt ruimte voor dienstvaardig luisteren en de mogelijkheid om vrijwillig afstand te doen van het recht op **zelfbeschikking** over eigen tijd.

"Zoals de liefde tot God **ermee** begint, dat **wij** luisteren naar zijn Woord, zo begint de liefde tot de broeder **ermee**, dat wij leren luisteren naar hem".³⁴ Juist als de broeder mij een zorg is, wordt mij duidelijk (naar Gal.6:1v), dat medelijden inhoudt een **kruisdragen** in navolging van Christus.³⁵ En die navolging is in de lutherse traditie bepaald **geen sterk** punt. "Dat moest voor luthers doorgaan, dat men de navolging van **Jezus** overliet aan de wettischen, aan de gereformeerden of aan de geestdrijvers, en dat alles omwille van de genade; men sprak de wereld **rechtvaardig** en maakte christenen in navolging uit voor **ketters**. Een volk was christelijk, was luthers geworden, doch ten koste van de navolging en maar al te **goedkoop**".³⁶

Zo hebben de Moderne Devoten ons ook de navolging in **ootmoed** geleerd. Als wij beseffen, dat onze zaligheid alleen in **God** rust, dan stemt dat tot ootmoed, dan past ons alleen nog te zeggen: wij zijn onnutte slaven. Een **ootmoedig** hart, dat geen staat maakt op goede werken maar alleen op Gods goedheid, dat is God het allermeeest **aange-naam**.³⁷ Maar ootmoedige **navolging** behelst **ook** een te allen tijde het sterven van Christus in het lichaam omdragen, opdat ook het leven van Christus zich in ons lichaam **openbaart**. De christen blijft niet staan bij de gedachtenis van Christus' lijden, **maar** zo'n bezinning gaat juist gepaard met een hevig verlangen om Christus na te volgen. De moeite en schande die hem overkomt vanwege de wereld, is de aanwezigheid van Christus'

kruis in zijn leven. Dit kruis is **een** teken van Gods goedheid over hem!³⁸

Profeet

Maar zag Dietrich Bonhoeffer zichzelf heus als een **eenzame** profeet uit het Oude Testament? Het opschrift suggereert wel iets **profetisch naar** analogie van 1Sam.10. **En** de eenzame lutheraan geeft hier zelf ook aanleiding toe! Bij broederlijk **vermaan** roept Bonhoeffer de wachter uit **Ezechiël** in **herinnering**. "**Niets** kan wreder zijn dan die zachtheid, die de ander overlaat aan **zijn** zonde. Niets kan **barmhartiger** zijn dan de harde terechtwijzing, die de broeder **terugroept** van de zondige weg. Het is een dienst van **barmhartigheid**, een laatste aanbod van echte gemeenschap, als wij alleen het Woord **van** God tussen ons laten **staan**, in oordeel **en** hulp ... Hij **heeft zijn** Woord echter in onze mond gelegd. Hij wil dat het door **ons** gesproken wordt. Als wij zijn Woord in de **weg** staan, dan komt het bloed van de **zondigende** broeder over ons".³⁹

Jeremia

Vooral de profeet Jeremia heeft Bonhoeffer erg aangesproken. Je toekomst uit handen geven (naar Mat.6:34) heeft niets van doen met lichtzinnig **gedrag** of doffe **berusting**. Door een akker te **kopen** in een uitzichtloze situatie, laat Jeremia 32 zien hoe verantwoordelijk leven er uitziet met een grote toekomst voor de **boeg**!⁴⁰ "Jeremia heeft het niet gezocht om profeet van God te worden. Hij is terugge-deinsd, **toen plotseling** de oproep hem bereikte. Hij **heeft** zich verweerd, hij wilde weg. Nee, hij wilde geen profeet en getuige zijn van deze God. Maar hij wordt in de vlucht onderschepten gegrepen ... Je bent een gevangene, je **moet** mee langs voorgeschreven weg, de weg van iemand die door God niet meer losgelaten wordt **en** die God niet meer loslaten kan. Maar ook de

weg **van** iemand die nooit meer **godloos** wordt, niet in goede noch in kwade dagen ... Een nar, die de rust en de vrede van de mensen bedreigt en daarom geslagen, gevangengenomen, gemarteld wordt en liefst meteen vermoord: dat is deze Jeremia, en hij is het omdat hij van God niet meer loskomen kan. Fantast, stijfkop, rustverstoorder, volksvijand: zo wordt hij gescholden en zo worden steeds tot op deze dag gescholden diegenen, die door **God** gegrepen en van **God** bezeten zijn, voor wie God te sterk geworden is ... Konden wij weten, dat Uw liefde zo'n pijn doet, dat Uw genade zo hard is? U bent mij te sterk geweest en hebt **mij** overmocht. **Toen** de gedachte aan U in mij te sterk werd, werd ik mak. Toen U mij gewonnen had, was ik verloren. **Toen** werd mijn wil gebroken, toen schoot **mijn** kracht tekort, toen moest ik de weg van het lijden gaan, toen kon ik mij niet meer tegen U verzetten, toen was de beslissing **over mijn** leven gevallen ... Here, **overreed** ons steeds opnieuw en word ons te sterk, opdat wij U alleen geloven, voor U alleen leven en **sterven**, en Uw overwinning mogen zien".⁴¹

Een dergelijk besef **van** profetische **verantwoordelijkheid** laat zich ook vinden bij de Moderne Devotie. "U behoort **uw** naaste raad te geven: hem te **onderrichten** en bij dwaling te wijzen op de rechte weg ... Laat daarom uw raadgeving altoos gelijkkluidend zijn aan de H. Schrift ... Weerhoudt hen die dwalen en een ongeregeld leven leiden, anders zal de HERE zeker rekenschap vragen **van** het bloed van de **onderhebbende zielen**".⁴² God wil leiding geven in het geloof. Als onderling vermaan met hetzelfde oogmerk plaatsvindt, dan gaat het om de liefde uit een rein hart. **Zo'n** oproep tot reformatie betreft een innerlijke vernieuwing. Dan gaat het **niet** om een wettische **ascese** als **een** nieuw juk. De vernieuwing bewerkt juist een vrijstelling hiervan, en leidt tot vrijmoedigheid voor God. Reformen wordt zo een terugvoeren

naar de oorspronkelijkkerust van de 23e Psalm.⁴³ "Want niet de leermeesters verbieden, maar het is God, die verbiedt. Niet zij gebieden, maar God. Want zij zijn instrumenten van God, waardoor Gods Geest gesproken heeft tot stichting **van** mensen. Tot hen en **over** hen heeft Christus gesproken: **wie** naar u **hoort**, **hoort naar Mij**; **en wie u verwerpt**, **verwerpt Mij**".⁴⁴ Geert Grote zag het gewone volk misleid door valse profeten en wist zich aangesproken door God: **indien** **gij uitspreekt wat waarde heeft, zonder vermetele faal zult gij als Mijn mond zijn** (Jer. 15:19). **Daarom** kon hij vrijmoedig stellen: "Mijn hele opzet is het Evangelie van Jezus Christus te **verkondigen**".⁴⁵

Verantwoordelijkheid

Bepaald zijn groot besef van **verantwoordelijkheid** voor gewone **mensen** doet Bonhoeffer profeteren **over** zijn graf heen. "Wij hebben te sterk in gedachten geleefd, en gemeend dat het mogelijk was door afwegen van mogelijkheden iedere daad tevoren zo zeker te stellen, dat ze vanzelf tot stand kwam. Iets **te** laat hebben wij geleerd, dat de oorsprong **van** een daad niet ligt in de gedachte, maar in de bereidheid verantwoording te dragen. Voor jullie zal denken en handelen in een nieuwe verhouding staan. Jullie zullen alleen overdenken, wat je als daad te verantwoorden hebt. Bij **ons** was **denken** vaak de luxe van de toeschouwer, bij jullie zal het **helemaal staan** in dienst **van** het doen. Jezus **zei: niet ieder die tot Mij zegt: Here, Here, zal het Koninkrijk der hemelen binnengaan, maar wie doet de wil mijns Vaders, die in de hemelen** is (Mat. 7:21)".⁴⁶ Maar juist die grote nadruk op het doen bij Bonhoeffer heeft vragen opgeroepen omtrent zijn relatie met de Moderne Devotie. Was hij al te eigenzinnig in de **uitwerking**?

⁴¹ D. Bonhoeffer, *Sanctorum Communio. Eine dogmatische Untersuchung zur Soziologie der Kirche* (München, 1986), 79, 84 en 97.

² Bonhoeffer (1986), 157.

³ Bonhoeffer (1986), 188, 190 en 192v. Meer **waardering** voor de evangelische beweging (in Duitsland 'Gruppenbewegung' genoemd) toont Emil Brunner. Deze spreekt van een aanwinst voor de kerk, tegenover een 'theologisme' als overwaardering van dogmatische bezinning. Die *Kirchen, die Gruppenbewegung und die Kirche Jesu Christi* (Berlijn, 1936), 8v, 13v en 48.

⁴ Het is niet onmogelijk dat Bonhoeffer in Barcelona geattendeerd is op Albert Hyma in *The Christian Renaissance - a History of the Devotio Moderna* (Grand Rapids, 1924). Hierin wordt ook melding gemaakt van de voorgeschiedenis van deze landstreek.

⁵ T.D. Bouma, *Zicht op een spoor van licht* (Barneveld, 1997), 52vv.

⁶ P. Zimmerling in *Dietrich Bonhoeffer nu!* (Leiden, 1995), 13.

⁷ D. Bonhoeffer, *Leven met elkaar* (Den Haag, 1987), 14v.

⁸ Bonhoeffer (1987), 27.

⁹ Bonhoeffer (1987), 18v.

¹⁰ Bonhoeffer (1987), 21-25.

¹¹ Bonhoeffer (1987), 28v.

¹² T.D. Bouma, *Gerijpt voor reformatie* (Kampen, 1996), 123.

¹³ Bouma (1997), 66.

¹⁴ Bouma (1997), 80v.

¹⁵ Bouma (1997), 51.

¹⁶ Bouma (1997), 71.

¹⁷ W.J. Lamfers, *Bonhoeffer en de broeders* (Zoetermeer, 1998), 59 en 121.

¹⁸ Bonhoeffer (1987), 32.

¹⁹ Lamfers (1998), 61.

²⁰ Bonhoeffer (1987), 32.

²¹ Bonhoeffer (1987), 37v.

²² Bouma (1997), 73v.

²³ Bouma (1996), 48.

²⁴ Bouma (1997), 75.

²⁵ Bouma (1997), 78.

²⁶ Lamfers (1998), 60.

²⁷ Bonhoeffer (1987), 56 en 58.

²⁸ Lamfers (1998), 122.

²⁹ Lamfers (1998), 62.

³⁰ Bouma (1997), 76.

³¹ Bouma (1997), 70.

³² Bonhoeffer (1987), 67.

³³ Bonhoeffer (1987), 75v.

³⁴ Bonhoeffer (1987), 69v.

³⁵ Bonhoeffer (1987), 71v.

³⁶ R. Strunk, *Nachfolge Christi. Erinnerungen an sine evangelische Provokation* (München, 1981), 9 en 174.

³⁷ Bouma (1996), 124.

³⁸ Bouma (1996), 11v.

³⁹ Bonhoeffer (1987), 76.

⁴⁰ ed O. Dudzus, *Dietrich Bonhoeffer / Goede machten. een keuze uit zijn werk voor een nieuwe generatie* (Baarn, 1986), 73.

⁴¹ ed Dudzus (1986), 109vv.

⁴² Bouma (1997), 76.

⁴³ Bouma (1997), 80.

⁴⁴ Bouma (1997), 76.

⁴⁵ Bouma (1996), 47.

⁴⁶ ed Dudzus (1986), 104.

T.D. Bouma heeft zich door zelfstudie toegelegd op de brongebieden van de reformatie van de zestiende eeuw.

ER IS EEN LAND

VAN LOUTER LICHT

Al eerder in de serie 'Lied van de week' hebben we kennisgemaakt met de dichter-predikant Isaac Watts (1674-1748), die wel de 'vader van het Engelse kerklied' genoemd wordt. Het ging toen om lied 397: 'O God, die droeg ons voorgeslacht' (Zie De Reformatie, 74 jrg nr. 13 - 26 december 1998). Dit lied werd gepubliceerd in de bundel *The Psalms of David* (1719).

Deze liedbundel was niet de eerste van Watts. Al op 23-jarige leeftijd publiceerde de beroemde Engelse lieddichter zijn bundel *Hymns and Spiritual Songs* (1707), waarin 227 liederen stonden. Hij had er twee jaar intensief aan gewerkt. De titel van het liedboek verwijst naar de bekende teksten van Paulus, waarin opgeroepen wordt 'lofzangen en geestelijke liederen' te zingen (Kol. 3:16, Ef. 5:19). In de bundel stond onder nummer 66 een lied met de titel: *A prospect of Heaven makes Death easy* ('Vooruitzicht op de hemel maakt het sterven licht'). Dat gezang met de beginregel 'There is a land of pure delight' is het lied van deze week.

Hymnologen, zoals Watts-biograaf T. Wright, hebben zich afgevraagd wanneer en vooral wáár Watts dit lied heeft gedicht. Met name de eerste versregel uit de derde strofe ('Sweet fields beyond the swelling flood') intrigeerde: is er een bepaalde plek in Engeland die de dichter tot deze dichtregel geïnspireerd heeft? Volgens de overlevering heeft Watts het lied geschreven tijdens een bezoek aan Southamton in de zomer van 1706, en stond hij aan de oevers van Southampton Water met uitzicht op de 'pleasant meadows near Netley'. Wat hier van waar is, kunnen we in het midden laten.

Belangrijker is dat het lied een onderwerp aan de orde stelt, waar alle gelovigen vroeg of laat mee worstelen: enerzijds het verlangen naar de hemel en anderzijds de angst om te sterven. Het lied beschrijft de realiteit dat stervelingen de doodszee (vers 2), de doodsrivier (vers 6) niet over durven te steken, ook al weten ze dat aan de overkant het hemelse Kanaän ligt. De dood zou geen angst hoeven in te boezemen, wanneer zij vanuit dit leven alvast het hemelse land zouden zien (vers 5). Kenmerkend voor het lied is dat Watts in hoge mate gebruikt maakt van oudtestamentische beelden en termen. Het hele lied is geschreven tegen de achtergrond van wat in Deuteronomium 34 beschreven staat. Voordat Mozes sterft krijgt hij vanaf de berg Nebo het beloofde land, Kanaän, te zien (Deut. 34:1-7). Mozes ziet het beloofde land vanuit het over-jordaanse. De dichter gebruikt deze geschiedenis in overdrachtelijke zin, als een metafoor. De Jordaan staat in Watts' lied symbool voor de doodsrivier die alle stervelingen moeten passeren om te komen in het beloofde land, het land van melk en honing. Watts spreekt in dit verband (vers 5) over 'Canaan that we love'. In de vertaling van J.W. Schulte Nordholt (1920-1995) is dat geworden: 't land van ons hart'.

Behalve oudtestamentische elementen treffen we ook verschillende noties uit het bijbelboek Openbaring aan, vooral in het eerste couplet. De woorden 'land van louter licht' herinneren aan Openbaring 21:24 en 22:5. De tweede regel 'waar heiligen heersers zijn' is een motief dat we op meerdere plaatsen in de Openbaringen tegenkomen

lied van de week

(Openb. 5:10, 20:6 en 22:5). De laatste twee versregels van couplet I refereren aan de afwezigheid van dag en nacht, van tranen, dood, geklaag en moeite (Openb. 21:4, 21:25 en 22:5).

Melodie

In Engelstalige landen wordt de liedtekst van Watt op verschillende melodieën gezongen. Dit is mogelijk omdat Watts het lied een zeer veel gebruikte vorm heeft meegegeven: elke couplet telt vier regels met respectievelijk 8, 6, 8, 6 lettergrepen. Dit metrische schema noemen de Engelsen 'Common metre'. Er zijn veel liederen met dit schema. Het gevolg is dat de melodieën van deze liederen onderling uitwisselbaar zijn. Daar wordt dan ook veelvuldig gebruik van gemaakt in Angelsaksische landen.

In de invloedrijke bundel *The English Hymnal* uit 1906 werd bij Watts' tekst de melodie geplaatst, die in Engeland bekend staat onder de naam MENDIP. Ook andere belangrijke Engelse bundels, zoals *Songs of Praise* uit 1926, hebben deze melodie bij het lied 'There is a land of pure delight'. Het Liedboek voor de Kerken heeft dit voorbeeld gevolgd.

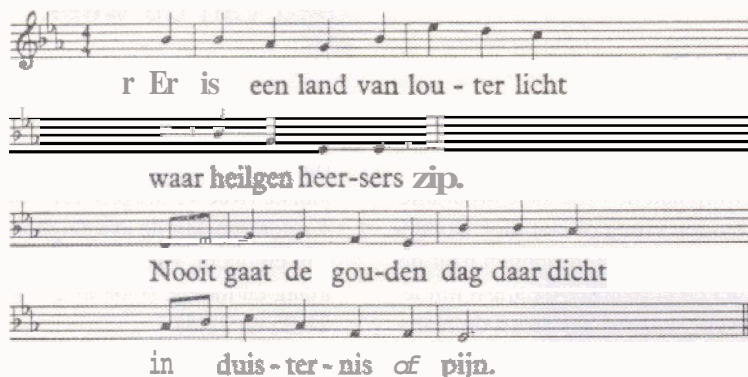
Over de herkomst van de melodie bestaat weinig zekerheid. Mogelijk heeft een zekere Cecil J. Sharp de melodie ontleend aan de oude Engelse volksballade 'The Miller's Apprentice/The Oxford Tragedy'.

De melodie beweegt zich binnen het octaaf (van es' naar es''), waarbij de hoogste noot van de toonladder alleen in de eerste regel bereikt wordt. Een structurele rol speelt onder meer de terugkeer van twee re-

290 Er is een land van louter licht

Mendlip

Engels volkslied

- 2 Daar is het altijd lentetijd,
in bloei staat elke plant.
Alleen de smalle doodszeë scheidt
ons van dat zalig land.
- 3 Men **ziet** het veld aan de overkant
in groene luister staan,
als Israël 't beloofde land
zag over de Jordaän.
- 4 Maar ach de stervelingen staan
hier huiverend terzij,
en durven niet op weg te gaan,
het duister niet voorbij.

peterende noten. In alle **melodie**-regels komen we dit **tegen**. Men **zing**e de melodie met de suggestie dat men in een Engelse kathedraal **zingt**. Dus in het statige brede tempo dat eigen is aan Engelse **hymns**. In dat geval ontstaat **er** tussen de regels 1/2 en 314 **voldoen**-de ruimte **om** even adem te schep-pen.

Organisten dienen ook even te letten op de overgang tussen regel 2 en 3. De derde regel moet niet te vroeg worden ingezet. Men spele daarom aan het einde van regel 2 een halve noot, gevolgd door een kwartnoot rust. Die **kwartnoot**rust fungeert voor de gemeente als een impuls om **adem** te halen, waardoor

tevens het begin van de derde regel met twee achtste noten geen problemen oplevert.

Dr. J. Smelik is hymnoloog/musicoloog en woont in Zuidhorn.

Kopiëren van dit artikel is toegestaan, maar een uitsluitend kopiëren van het lied is niet geoorloofd.

Drukwerk.....

 de Bunschoter bv
drukkerij

Postbus 10 - 3750 GA Bunschoten-Spakenburg
Tel (0331) 2997 9 99 - Fax (0331) 299 79 98

uit de kerken

Legerpredikant

Ds. D.W.L. Krol, predikant van Assen-Zuid, is van mei tot november als inval-legerpredikant voor een deel van zijn tijd - maximaal **een** dag per week - afgestaan voor de geestelijke verzorging in de kazerne te Assen. Hij vervangt de vaste legerpredikant, die plotseling naar het vroegere Joegoslavië is uitgezonden.

Persbericht

De vakgroep Practische Theologie van de Theologische Universiteit heeft in jaargang 73 (1997-1998) van *De Reformatie* een serie artikelen gepubliceerd over de prediking. Die artikelen **waren** het resultaat van een initiatief dat wilde voorzien in **de** behoefte **aan** communicatie tussen onze universiteit **en** haar 'achterban': de Gereformeerde Kerken.

Als vakgroep hebben we nogal wat (positieve, soms negatieve) reacties op deze serie ontvangen. Daarbij werd ook gevraagd om bundeling van die artikelen. Er is daarom gewerkt **aan** een interne publicatie van de **vakgroep**, waarin de **artikelen** gebundeld zijn. Inmiddels is deze uitgave beschikbaar: *Preken en Horen. Op weg naar een eigentijdse gereformeerde preekvisie*. Belangstellenden **kunnen** deze uitgave bestellen door het overmaken van f 10,70 (inclusief verzendkosten) op rekeningnummer 41.67.99.000 *(ABN-Amro) t.n.v. Theologische Universiteit (Kampen) onder vermelding van 'Preken en Horen'. De uitgave wordt dan toegestuurd.

N

nieuw uitgekomen

We kondigen hier kort enkele nieuw uitgekomen boeken aan. Mogelijk komt ons blad in een bredere bespreking op één of meer titels nader terug.

Ouder en wijzer; opvoeden in keif christelijk gezin

door H.R. Schaafsma.

In dit boek wordt nagedacht over de centrale waarden in de opvoeding. Hoe leg je de basis voor een goed gezinsleven in de voorbidding op je huwelijk? Dat is de belangrijkste vraag. Maar ook worden allerlei praktische kwesties behandeld: welke keuzes moeten ouders allemaal maken, welke rol is er voor de school en de kerk weggelegd, hoe stimuleer je de verwondering over schepping, natuur en cultuur bij je kind?

Uitgeverij De Vuurbaak Barneveld, f 19,75 (80 blz.)

Het leven gaat verder

door Gn. Werner.

In dit boek pleit de auteur voor een goede en tijdige voorbereiding op het afscheid bij het sterven. Hij behandelt een groot aantal praktische zaken, zoals het opstellen van een rouwadvertentie, het condoleren en de begrafenis. Maar ook gevoelige onderwerpen komen aan de orde: welke beloften kun je doen bij een sterfbed, hoe troost en bemoedigt je mensen met verdriet, hoe leef je verder na een verlies en welke rituelen horen daarbij?

Uitgeverij De Vuurbaak Barneveld, f 21,75 (112 blz.)

Willow Creek, een eerlijke evaluatie

door G.A. Pritchard.

Over de hele wereld zijn enthousiaste geluiden te horen over de werkwijze van Willow Creek Community Church vlakbij Chicago. In een omvangrijke studie, waarvan

dit boek een samenvatting is, heeft de auteur de werkwijzen en doelstellingen van Willow Creek scherp geanalyseerd. Vanuit het oogpunt van godsdienstsociologie en theologie, en met behulp van talloze interviews en veel cijfermateriaal tracht hij de werkelijkheid te laten zien. Het resultaat is dit boek. Uitgeverij Barnabas Heerenveen, f 39,95 (238 blz.)

Jehovah's Getuigen

door drs. E.G. Hoekstra.

Dit boek behandelt in kort bestek het ontstaan van de "Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania" de voornaamste opvattingen van dit Genootschap en de praktische gevolgen ervan. Hierbij besteedt de auteur ook aandacht aan de situatie in Nederland. Het boek bevat tenslotte een lijst van bronnen, literatuur en adressen. Daarin wordt vooral Nederlandse literatuur vermeld, zowel geschreven door Jehovah's Getuigen zelf, als door anderen.

Jehovah's Getuigen is een deel van de serie "Wegwijs", die informatie geeft over wereldgodsdiensten, religieuze groeperingen en stromingen. Uitgeverij Kok Kampen, f 19,90 (112 blz.)

De gereformeerden

door dr. J.B.G. Jonkers.

In dit boek geeft de auteur een informatieve schets van de gereformeerde gezindte, die in totaal ongeveer 10% van de Nederlandse bevolking omvat. Op grond van onderzoek van kerkhistorici en godsdienstsociologen beantwoordt hij onder andere de volgende vragen: Waar komen de gereformeerden historisch vandaan? Wat zijn hun geloofsovertuigingen en maat-

schappelijke opvattingen? Waarin verschillen ze onderling van elkaar? Hoe verhouden ze zich tot andere christenen in ons land? De gereformeerden is een deel van de serie "Wegwijs", die informatie geeft over wereldgodsdiensten, religieuze groeperingen en stromingen. Uitgeverij Kok Kampen, f 19,90 (96 blz.)

De komende dertig jaar

door drs. A. Keizer.

Dit boek gaat over wat er in de komende dertig jaar gaat gebeuren met Israël, de kerken en de volken. Volgens de auteur zijn het de jaren die vooraf gaan aan de terugkeer van Jezus Christus. God zal spoedig zijn geest van genade en geboden geven aan alle inwoners van Jeruzalem (Jood, Moslim, Christen). Israël gaat zijn Messias vinden, aldus de auteur. Uitgeverij Merweboek Sliedrecht, f 19,50 (128 blz.)

Handboek voor de diaconologie

door dr. T. Bienen.

In het inleidend deel van dit handboek over diaconologie behandelt de auteur de term "diaconologie". In het historisch deel komt vervolgens de geschiedenis van dit deel van de theologie aan de orde. Daarna volgt het principieel deel, waarin de auteur ingaat op de bediening van het Woord in zijn verschillende gestalten en op bepaalde terreinen: de wereld, Israël en de gemeente uit de volken. In de afsluiting van het boek wordt de vraag behandeld wat dit alles betekent in de huidige kerkelijke situatie en voor de theologische opleiding, met de eigen knelpunten en mogelijkheden. Uitgeverij Groen Heerenveen, f 49,95 (211 blz.)

Steeds mooier worden ze, de kunstwerkjes uit de virtual-reality-industrie. Zo bijzonder dat het Catharijneconvent er een tentoonstelling over inrichtte.

Dom op CD-rom

Virtual Reality is vooral de wereld van de computerspelletjes en de simulatie-programma's. Er zijn echter prachtige resultaten te boeken op het terrein van kunstgeschiedenis en archeologie.

Uitgeverij Het Spectrum, ook al op de markt met software, bracht kort geleden de CD-DOM uit. Een cd-rom waarop de complete bouwgeschiedenis van het Utrechtse Domplein wordt zichtbaar gemaakt. Bij het – automatisch – opstarten van dit schijfje komt er eerst de mededeling dat het scherm beter kan worden aangepast voor een optimaal resultaat. Doe je dat, dan is het wel noodzakelijk om na afloop de scherminstelling in de oude positie terug te brengen. Anders zit je daarna met een veel te groot en dus onwerkbaar Windows-scherm. Overigens, zonder schermaanpassing zijn de plaatsjes net zo mooi.

De oudste gegevens van het Domplein dateren uit de Romeinse tijd, toen daar een Castellum lag met een tempeltje. Je kunt het beeld op het scherm laten ronddraaien, zodat het lijkt alsof je er omheen loopt.

Ook de twaalf momenten uit de bouwgeschiedenis van de kerken op het Domplein kunnen zo voor het voetlicht gehaald worden.

Kerk- en kunstgeschiedenis

Wie gekozen heeft voor een bepaalde periode, kan een van de gebouwen op het plein aanklikken. Dat gebouw wordt dan sterk vergroot weergegeven. Via menu-balkjes kan vervolgens doorgeschakeld worden naar informatie over de kerkgeschiedenis, de geschiedenis van het bouwonderdeel, muziek uit die tijd of gesproken toelichtingen. Er zijn dan boeiende dingen te ontdekken. Zo kun je de digitale interpretatie van de oude St. Salvator-kerk, wellicht gebouwd door Willibrord in 695, vergelijken met die van de schilder Isings in diens schoolplaat uit 1954.

En dan het verhaal over de datering van de Heilig Kruiskapel. Dit kleine gebouwtje naast de Salvator-kerk is wellicht het oudst, omdat er in de opgegraven resten hergebruikt Romeins materiaal is aangetroffen en de bouwers een Karolingische voetmaat gebruikten. Echter, een andere tekst ergens op deze cd-rom maakt er melding van dat de oudste kerk waarschijnlijk op de fundamenten van het tempeltje heeft gestaan.

Onzekerheid alom dus.

Andere wetenswaardigheden zijn bijvoorbeeld de gebruiken van de kanunniken. Zij zorgden ervoor dat het koorgebed in de beide kerken op het Domplein dag en nacht doorging. Zij bezaten ook het recht van overpad op het plein: ze moes-

ten ongehinderd vanaf hun woningen de kerkgebouwen kunnen bereiken. Vandaar dat de Domtoren nooit aan de kathedraal heeft vastgezet.

Een omstreden kathedraal

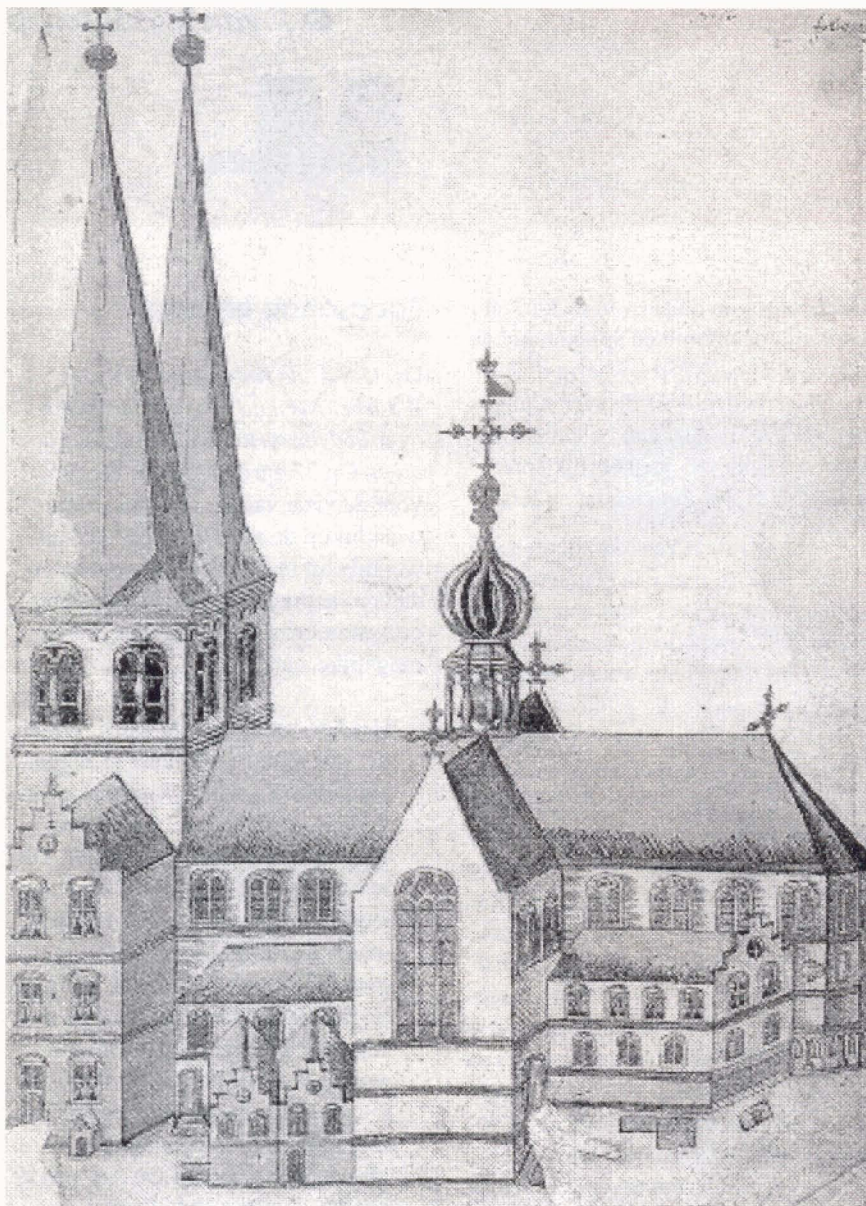
Vanaf 1320 werd er op het Domplein gewerkt aan de gotische kathedraal. Het geld bracht men bijeen door collectes te houden en in het bisdom aflaten te verkopen. Niet iedereen was daar zo gelukkig mee. Niemand minder dan Geert Grote schrijft in 1372 een pamflet tegen de bouw van de toren: *Contra Turrim Trajectensem*. Hij noemt het bouwen van deze geldverslindende "monsterlijke en nutteloze toren" een symbool van ijdelheid, grootspraak en trots.

Toen rond 1520 ten gevolge van de Reformatie de geldstroom ophield, bleef het middenschip van de Dom onvoltooid. In 1674 stortte tijdens een hevig noodweer het schip in. De schilder Herman Saftleven maakte een serie tekeningen van de puinhopen. Die dienden als uitgangspunt voor een "reconstructie": we zien op de cd-rom steeds een tekening gecombineerd met de situatie van nu. Terwijl bij elke tijdperiode passende muziek te horen is, wordt 1674 opgeluisterd met het bulderen van de storm, regen en donder en glasgerinkel.

Tentoonstelling

Ter gelegenheid van het verschijnen van de CD-DOM heeft het Museum Catharijneconvent een expositie ingericht. Centraal thema is de verbeelding van het Domplein. Er zijn tekeningen en schilderijen, foto's en prenten te zien waarop een

Sint Salvatorkerk of Oudmunster; tekening van Hendrik Verstrale uit ca. 1700.

of meerdere van de gebouwen – of wat er van over was – te zien zijn. De oudste afbeelding is van de romaanse Dom, gesticht door bisschop Adelbold in 1020, op een kerkzegel uit 1292. De modernste zijn grote foto's met het draadmodel van de Dom, zoals die door de computer werden gebruikt om de levensechte modellen voor de cd-rom te maken. Er staan computers opgesteld waarmee de bezoekers de cd-rom kunnen uitproberen.

Onderwijsprojecten

De CD-DOM vertelt rondom de

computersimulaties de geschiedenis van het Domplein en de kerkgebouwen met behulp van informatieve teksten, ruim 350 historische afbeeldingen die soms kunnen worden uitvergroot, muziekfragmenten, gesproken portretten en interviews met deskundigen. Rond deze cd-rom is een educatief programma ontwikkeld, bestemd voor het vak culturele en kunstzinnige vorming-1 in de bovenbouw van havo en vwo. Via de websites van het museum en van de uitgeverij is een lesbrief te krijgen, waarin van leerlingen gevraagd wordt verder onderzoek te doen naar diverse

facetten van kunst en cultureel erfgoed in de stad Utrecht. Persoonlijk vind ik dat er op deze cd-rom nog wel wat meer informatie op het gebied van muziek (bijvoorbeeld over het beroemde orgel), beeldende kunst en cultureel erfgoed (oude boeken, archivalia) had mogen staan. Dat neemt niet weg dat het een originele manier van presenteren is van dit belangrijke stukje Nederlandse kerk- en architectuurgeschiedenis.

N.a.v. *CD-DOM, Domplein in Utrecht van 250 tot heden*. Uitg. Het Spectrum Electronic Publishing B.V., Utrecht 1999. Prijs f 49,90.

Tentoonstelling *De Dom digitaal*, te zien in Museum Catharijneconvent te Utrecht, tot en met 4 juli 1999.

Ali C. Drost-Brouwer

in prijs verlaagd

**Van f 25,90
voor
maar f 9,95**

**MEER
DAN EEN
BELOFTE**

Ali C. Drost-Brouwer

Verkrijgbaar bij de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25
4460 AA Goes
Telefoon 0113-215591

Kostelijke klassieke kinderversjes

Gegrond op Gods Woord en Waarheid voor huis en school, tds. J.H. Maatjes 32 pagina's, geniet f 6,00

Verkrijgbaar bij de boekhandel.

Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postbus 25 - 4460 AA Goes. Tel. 0113-215591

Wee gekeuvel

Sinds 1 januari is prof. dr. W. van 't Spijker geen hoofdredacteur meer van *De Wekker*, een *taak* die hij – met veel hulp van zijn vrouw – zo'n achttien jaar heeft vervuld. In het nummer van 23 april stond een interview van D. Koole met hem. Anders dan vroeger kom je vandaag nauwelijks meer polemiek tegen in kerkelijke bladen. Kunnen we vandaag geen absolute standpunten meer verdedigen? Van 't Spijker wenst de polemiek soms wel weer terug:

Het **ging** in ieder geval over wezenlijke dingen. Het weeë gekeuvel in kerkelijke bladen van tegenwoordig verdraagt geen polemiek. Het is lastig. De mensen ergeren zich. Rust in de tent, alstublieft. De zaken **zijn** ook verschoven. Wij **zwer**men als de **bijen** op ons gevoel. De **ervaringstheologie** speelt **ons** parten. De kerkelijke verdeeldheid **kan** niemand meer **rijzen**. Er is een **ander gevoel**, ook binnen onze kerken, gevoed door onkunde **van** het verleden, charismatische en **evangelische aantrekkelijkheden** in het heden, en even sterk door onverantwoordelijk zwijgen over de **kerk** van de toekomst. Vooral geen **polemie**k!

Maar er **is** een waarheid, die zich door geen ervaring laat verdringen. Het is de waarheid van Gods Woord, **óók** omtrent de kerk, die immers geen toevallig opeen **geworpen** hoop van individuen is, hier **een** kringetje en daar een kringetje, maar het Lichaam van **Christus**, straks als eenheid voor de Troon en voor het Lam! Laten we vooral blijven polemiseren binnen eigen kerken omtrent de goddelijke waarheid inzake de Kerk van Christus.

De theoloog in dienst van de kerken is voor zijn bezinning en spreken gebonden **aan de belijdenis**, waarin de geloofswaarheden door de kerk zijn geformuleerd. Is dat geen belemmering voor vrij onderzoek en eerlijk spreken? Van 't Spijker ziet dat anders:

Voor mij staat vast dat theologie een zaak is, niet van één persoon, maar van de kerk. Het is in zeker opzicht een collectief gebeuren. Ik doe de dingen niet alleen. En ik ben ook niet **éérste** die probeer te denken. Stel je **voor**, dat ik alles op **m'n eentje** zou moeten **gewaar** worden, vanaf de leer van de drie-eenheid, tot en met de leer omtrent **de** kerk. Dat zou onmogelijk **zijn**. We **krijgen** dus al heel wat aangereikt. In de belijdenis die **we** als lid van de gemeente onderschrijven, staat dan heel **wat**, wat **vóór** mij is **beleden**. We **bedrijven** theologie niet alleen in de brede oecumenische **context van vandaag**, maar ook in een diepe verbondenheid met de **kerk van alle eeuwen**. Dat is een voordeel, dat opweegt tegenover tal van nadelen. Als ik denk aan de formulieren van enigheid, de Nederlandse geloofsbelijdenis, de Heidelbergse catechismus en ook aan de Dordtse leerregels, **dan** is er vooralsnog voldoende **geformuleerd vóór** mij en voor **mij**. Ik ben er zeer tevreden mee, ook als theoloog. **Méér** zou ik niet wensen. Iets anders evenmin. De inhoud van de belijdenis, zoals ik die verstond tegen de **achtergrond** van haar ontstaan, heeft mij nimmer gedwongen om anders te spreken dan ik dacht. Wel heb ik meer dan eens bij **mezelf** gedacht, hoe men zich zo gemakkelijk kan beroepen op 'Schrift en belijdenis', zonder zich aan de concrete uitspraken inzake de kerk concreet te houden.

Boodschap en kloof

Ds. G.S.A. de *Knecht* schreef in *De Waarheidsvriend* een serie artikelen over *heilshistorie* in het *Oude Testament*. Op 22 april vraagt hij **aandacht** voor de visie van K. Schilder. Eerst wijst hij op de afstand tussen de leefwereld van maandag tot en met zaterdag en de prediking op zondag. Lijkt preken in onze tijd soms niet een onmogelijke zaak?

Het kon wel eens zijn dat K. Schilder ons in deze tijd meer te zeggen heeft dan wij willen aannemen. Onder ons wordt er veel gesproken over de boodschap en de kloof. Dat wil **ondermeer** zeggen dat de vraag leeft **óf de boodschap die gebracht** wordt wel altijd landt. Komt zij wel over bij jongeren en ouderen? Is de leefwereld van maandag tot en met zaterdag niet een andere dan die waarmee zij op zondag in de prediking worden geconfronteerd, i. in aanraking worden gebracht.

Met de vraag van *de landing van de prediking* zitten niet alleen de predikanten. Het zal ons niet onbekend zijn, hoe deze vraag als aandachtspunt op de agenda van menige **kerkenraadsvergadering staat**. Dat is een legitiem aandachtspunt! *Kohlbrugge* maakte de opmerking: 'Werpt het Woord **er maar in...**' Persoonlijk wil ik daar niets vanaf doen. Maar de vraag is wel: **hóe** werpen wij het Woord erin? En dan denk ik in dit verband niet alleen aan de methode. Het zal duidelijk zijn dat de taal en stijl in 1999 een andere behoort te **zijn** dan die van vijftig **óf** honderd jaar geleden. Taal en stijl zijn in de loop der **eeuwen geëvolueerd**. Dat doen zij nog altijd!

Wie als predikant zijn oude preken

bewaard heeft en ze nog eens doorleest, zal moeten bekennen dat hij nu anders spreekt en schrijft. Door gaans zijn de zinnen veel korter en woorden die toen verondersteld werden gekend te worden, worden nu vertaald c.q. omschreven.

Wie wat de taal en stijl betreft nog altijd spreekt en schrijft zoals dertig jaar geleden, zal zeker als predikant opmerken dat dit de boodschap in de weg staat. De kloof die er al bestaat wordt alleen maar groter. Taal en stijl zijn belangrijk! Wat ons duidelijk zal zijn: zij mogen geen sta-in-de-weg zijn. De boodschap mag en moet gehoord worden in de stijl en taal van onze tijd. Niet vulgair, doch waardig. En ook eigentijdse taal en stijl kunnen waardig zijn.

Naast stijl en taal moet ons nog méér bezighouden de inhoud van de boodschap. Ik mag graag nog wel eens preken lezen van predikanten die ik in mijn jonge jaren heb gehoord en die tot veel zegen

zijn geweest. Nog altijd komen de bewogenheid en de warmte mij tegemoet.

(...)

Wat mij wel opvalt bij het lezen van hun preken is dat de leefwereld volstrekt anders was dan die van ome tijd. De wereld was nog o zo klein. Wat er elders op de wereld gebeurde, hoorde men na een paar dagen of soms wel na een week. Nu hoort of ziet men binnen een halfuur óf nog korter wat er aan het einde van de wereld gebeurt. Ook komen wij nu met vragen in aanraking die toen niet leefden. Ook in de gemeente werden andere vragen gehoord dan in onze tijd. Ik kan mij vergissen, maar de vraag 'hoe zal ik rechtvaardig verschijnen voor God?' werd meer op huisbezoek aangetroffen dan in 1999. Ik zeg niet dat deze vraag er nu niet meer is, toch hoort men bij ouderen en jongeren veel meer de vraag: Wie is

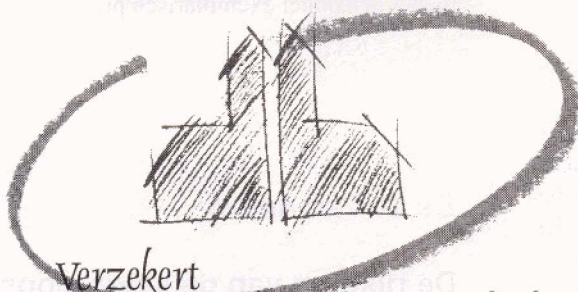
God? Wat heeft Hij in mijn bestaan, in de wereld te zeggen?

Deze vragen hebben te maken met een andere context waarin wij leven. Het gevaar is daarom aanwezig, dat men op de kansel zich bezighoudt met het beantwoorden van vragen die er niet zijn.

Is daarmee dan gezegd, dat de vraag van Luther niet meer legitiem is? Deze vraag is en blijft een wettige vraag! De rechtvaardiging van de goddeloze door het geloof om niet, behoort een plaats te hebben, en te houden in de prediking. Voor mij is dat onopgeefbaar! Het is en blijft wel een vraag, hoe wij dat vertalen, zodat dit opnieuw gaat leven. Want naar mijn mening bestaat de kloof niet hierin dat er slecht geëxegeseerd wordt, maar hoe brengen wij het over naar de mensen in deze tijd die meer oog hebben voor wat zij zien dan dat zij oor hebben voor wat zij horen.

Het moet gezegd worden dat preken in geen enkele tijd gemakkelijk

donatus

Verzekert

van Avondmaalstel tot Zadeldak
alles onder uw kerkelijk dak!

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.

Al sinds 1852 dé verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.

Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

Hoff van Hollantlaan 8
Tel. 073 5221700 - Fax 073 5221717

GELOOFWAARDIG VERZEKERD

is geweest. Maar **soms** schijnt het in onze tijd een onmogelijke zaak. Als wij dit werkelijk ervaren is dat nog niet eens zo **erg**. **Want naast** conferenties **waar over deze** dingen gesproken **wordt**, zal er dan veel gebed **zijn**.

Gebed om wijsheid! En de belofte dienaangaande is: 'En indien iemand van u wijsheid ontbreekt, dat hij ze van God **begere**, Die een iegelijk mildelijk **geeft** en niet verwijt; en zij zal hem gegeven worden'.

Exemplarisch preken

Vervolgens gaat ds. De Knecht in op de benadering van Schilder:

Omstreeks 1930 begint K. Schilder scherpe kritiek te leveren op de traditionele manier van preken. Het exemplarisch preken stond hem tegen. Onder exemplarisch preken wordt verstaan dat een bepaalde figuur uit het Oude of Nieuwe Testament als voorbeeld in de **prediking** aan de gemeente wordt voorgehouden. Ik denk in dit verband aan **Jozef**, hoewel **k** ook een ander voorbeeld **kan** geven, want er zijn er legio in het Oude Testament. Het zal bekend zijn dat Jozef in zijn leven het een **en** ander **heeft** meegemaakt. Het is niet zo moeilijk om wat hij **heeft** meegemaakt geestelijk te verklaren. Als **men** dat wil kunnen er in het **leven** van Jozef allerlei standen van genade worden opgemerkt. Nu moet men **mij** niet verkeerd begrijpen: ik geloof stellig in standen van de genade. Het geloof is niet altijd hetzelfde. Het kent zijn hoogte- en dieptepunten en alles wat daartussen ligt. Maar om die **standen** nu af te gaan lezen in het leven van Jozef gaat mij net iets te ver. Jozef **heeft zijn plaats ingenomen** in de geschiedenis. En buiten kijf staat het dat hij daarin een voorname plaats **heeft** ingenomen en van belang is geweest voor Egypte **én** voor zijn eigen volk: Israël. Maar daarin hebben wij hem dan ook te laten. Aïerlei geloofsstadia vallen daaruit voor het heden niet af te le-

zen. **Gebeurt** dit wel, dan doet men de **tekst** en de **context** geen recht. Schilder was **vuurbang voor** het exemplarisch spreken. Meer dan **eens** is hij fel **te keer gegaan als** hij **weer** eens vernam dat mensen die in de geschiedenis een goede of kwade rol gespeeld hadden als een voorbeeld aan de gemeente in de prediking werden voorgehouden. Dat Schilder ongemeen fel **kon** zijn, lag niet alleen **aan** zijn karakter. Bij hem sprak **óók een** grote **eerbied voor de Schrift**. Evenals bij **Luther** leefde **hef** bij hem: zij zullen het Woord laten staan! En dan zo laten staan als de **Heere** het had geopenbaard. In het Woord moest niets gelegd worden wat meer met de rijke fantasie van een mens had te maken dan met de openbaring door de Heilige Geest. Voor Schilder bestond de Bijbel niet uit allerlei losse verhalen, waarin vrome of zondige **mensen** een rol speelden. Wie zo met de Schrift omging, deed veeleer aan **inlegkunde** dan dat **er** uit zijn uitleg van de Schriften eerbied voor het Woord sprak. ik moet zeggen **het** in grote delen met Schilder eens te zijn. Daarbij maak ik wel de **opmerking** dat zelfs Schilder en zijn **volgelingen** niet helemaal ontkomen zijn aan het exemplarisch pre-

ken. Ook is hij later iets milder daarover **gaan** denken, ofschoon hij nooit van de **heilshistorische benadering van** de Schriften die hij voorstond is afgestapt. Maar nogmaals: dat alles had met de eerbied voor het Woord Gods te maken. Soms wordt K. Schilder wel eens verweten dat hij het niet zo op bevinding van het geloof had. Bevin- ding zou gevonden worden bij 'schuurtjesmensen', maar niet bij mensen die de Schriften hoorden uit te leggen zoals zij uitgelegd behoren te worden.

Echter... K. Schilder was **niet tegen** bevinding. Hij kende de gereformeerde traditie. Hij kende de bevinding van het geloof. Hij had daarvan gelezen. Hij **had** deze aangetroffen in de **geschriften** van de **Reformatie** en de Nadere Reformatie. Maar dat niet alleen! Hij kende ook de bevinding van het geloof heel persoonlijk. Wat voor hem echter van groot belang was is dat deze bevinding, **beproeftheid** niet opkwam uit een klein deel van de Schrift of van een enkel persoon die bepreet werd, maar de **bevin- ding kwam op uit de gehele Schrift**. En dan is het goed te verstaan dat Schilder sprak zoals hij sprak: Hij had immers grote eerbied voor **het** gehele Woord!

Ds. J. Van Amstel

De rijkdom van de kinderdoop

80 pag., ing. f 10,75 -

Dordt in 't kort

– is God afhankelijk van de mens? –
72 pag., ing. f 10,75

Verkrijgbaar bij de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, tel. 0113-215591

W weekverslag synode

In het artikel van vorige week kon-
digde ik al **aan** dat er nog een stukje
zou volgen over de Theologische
Universiteit in Kampen. Daar **staan**
heel wat wijzigingen op stapel. In
een speciale zitting **van** de synode
werd door de rector, **prof.dr. C.J. de**
Ruijter, en de secretaris van de uni-
versiteit, de heer G. Luhoff, uit de
doeken gedaan wat **we** kunnen ver-
wachten van Kampen in de komen-
de **eeuw**. President-curator ds. C.J.
Smelik was ook ter vergadering en
belichtte van zijn kant het geheel.
Je zou het **geheel zo samen** kunnen
vatten: van **een** Theologische Ho-
geschool naar een **Kenniscentrum**
Kampen. En maakt u zich geen zor-
gen: centraal blijft de opleiding tot
de dienst des Woords.

Hoe was de **situatie** tot, zeg, een
paar jaar geleden. Je zou het, wat
gechargeerd, op deze manier kun-
nen zeggen. Door de GS werden
curatoren benoemd, die op de
schriftgetrouwheid van het onder-
wijs toe moesten zien. Zij contro-
leerden de kwaliteit van het onder-
wijs en brachten daarvan verslag uit
aan de synode. In **Kampen** zelf was
het geheel geconcentreerd rond de
Senaat, het college **van** hooglera-
ren. Zij **vormden** het stralend mid-
delpunt. En dat zijn niet mijn woor-
den, maar is volledig de inhoud van
de **eerste** sheet die door De Ruijter
en Luhoff (in een moderne en
vloeiende) duopresentatie aan de
synode werd vertoond.

Overeenstemming

En rond deze senaat was de school
gestructureerd. De organisatie werd
geleid door de **rector** van het mo-
ment, en **een** beetje afhankelijk van
zijn interesses en mogelijkheden
werd de organisatie voortvarend ge-
leid, dan wel **werd** alleen 'op de
winkel gepast'. De **taak** van de cura-
toren was: toezien op leer en leven
van de professoren, de **taak** van de
proffen: onderwijs en organisatie.

En om dat goed te kunnen doen **was**
er een administratieve ondersteuning
die in geen verhouding stond tot de
grootte van de organisatie.

Binnen deze opzet werd de cultuur
gekenschetst door een aantal be-
grippen, zoals collegialiteiten con-
sensus. Binnen de senaat werden de
beslissingen genomen, **en** wanneer
er verschillen van inzicht waren,
werd geprobeerd onderling toch
overeenstemming te bereiken. En
dat kon dan best eens een tijdje du-
ren. Verder genoten de hoogleraren
in deze opzet een **grote** mate van
vrijheid: binnen het eigen vakge-
bied konden ze de onderwerpen
kiesen die ze leuk vonden, hun ei-
gen onderzoek inrichten, en ook
richting de studenten datgene doen
wat hun zelf het meest dienstig
leek. Voor hoogleraren (maar voor
wie niet) een aantrekkelijke struc-
tuur om binnen te **werken**.

Er zaten ook nadelen aan het sys-
teem. De professoren worden in
Kampen benoemd vanwege hun
kennis en kunde **op** hun eigen vak-
terrein, NT, OT, symboliek, noem
maar op. Niet omdat het zulke kun-
dige organisatoren waren. Toch
was, zij het dan in afwisseling, de
organisatie wel een van hun **taken**.
Gevolg: toch een zekere **onprofes-**
sionaliteit, wat gemis aan daad-
kracht (collegialiteiten consensus
waren immers sleutelbegrippen), en
een bepaalde traagheid in de be-
sluitvorming.

Dagelijkse Leiding

In de nieuwe opzet, die nu een klei-
ne twee jaar operationeel is, doet
het **fenomeen** van de Dagelijkse
Leiding zijn intrede. Die DL be-
staat uit de rector, die nu **minimaal**
drie jaar zitting heeft en ook voor
40% van **zijn weektaak** voor dit
werk is vrijgesteld, en de **secretaris**
van de universiteit, op dit moment
dhr. Luhoff. De bestuursvorm ziet
er dan als volgt uit. Bovenaan **blijft**

de synode staan, die het college **van**
curatoren machtigt toezicht te hou-
den. Dit college van curatoren man-
dateert vervolgens de DL de orga-
nisatie van de School op zich te ne-
men. **Of**, om in het jargon te spre-
ken: besturen op afstand. Voordeel
daarvan is dat allerlei kleine orga-
nisorische **zaken** niet meer op de
vergadering van curatoren **behand-**
eld hoeven te worden, maar dat de
curatoren zich kunnen beperken tot
leiding **geven** op hoofdpunten. **Bin-**
nen deze **kaders kunnen dan** de
mensen van het DL, en in hun **kiel-**
zog de overige diensten van de TU,
hun werk verrichten. Onder deze DL
berusten dan drie afdelingen: de do-
centen, de organisatie en het beheer.
De rector houdt zich **voornamelijk**
bezig met **onderwijs** en onderzoek,
de **secretaris heeft** de algehele lei-
ding **van** de ondersteunende dien-
sten. Om de lijnen kort te **kunnen**
houden hebben de mensen van het
DL en het moderamen **van** het colle-
ge **van** curatoren **regelmatig** contact,
zij vormen als het ware de spil.

Commissies

Om de DL van 'voeding' te voor-
zien, en om diverse aspecten van de
universiteit beter en meer gestruc-
tureerd te laten verlopen, zijn een
zestal commissies ingesteld, de
Commissie **van** Toezicht, de On-
derwijscommissie (waarin ook stu-
denten zitting hebben), de Onder-
zoekcommissie, de **Beheerscom-**
missie, de **Personeelscommissie** en
de Commissie voor In- en Externe
Betrekkingen (bij dit laatste kunt u
bijvoorbeeld ook denken aan de
steeds nauwer **wordende** samen-
werking met de Theologische Uni-
versiteit **van** de Christelijke Gere-
formeerde kerken in Apeldoorn).
Binnen deze commissies kan ook
het draagvlak worden gecreëerd
voor de beslissingen op de diverse
terreinen.

Aardverschuiving

Prof. De Ruijter aarzelde niet om deze omslag binnen de organisatie te betitelen als een **aardverschuiving**. Van een **hooglerarencultuur** gaan we over naar een **doelmatigheidscultuur**. Voordelen daarvan zijn dat de besluitvaardigheid toeneemt, er komen ook voor hoogleraren bepaalde prikkels tot onderzoek, en er ontstaat professionaliteit in de organisatie. Nadelen zijn natuurlijk wel dat de **zakelijkheid** toeneemt, het wordt **wat** onpersoonlijker, en **het** fenomeen 'leiding' doet zijn **intree**, en dat is nieuw. En dat is natuurlijk een groot verschil met hoe het was. Stelt u zich maar eens voor: u hebt een met een man of acht **samen** een **winkel** en ze hebben u gevraagd, omdat u verstand hebt van zuivelproducten, dit onderdeel te verzorgen en u krijgt daarvoor alle vrijheid. En dan op eens komt er een baas boven u die zegt: je moet meer verschillende producten aanbieden, je moet je verkoopcijfers omhoog brengen enz. Ik denk dat u ook zo uw bedenkingen zou hebben. Maar zo gaat het voor de hoogleraren nu toch ook een beetje. Zonder nu meteen de uitdrukking 'iemand op iets afrekenen' te willen gebruiken, wordt er dus wel veel meer gekeken naar de prestaties van de diverse docenten. Wat voor onderzoek doen ze? Is dat gestructureerd? Heeft dat een functie binnen de kerk, of is dat hobbyisme? Hoe zit het met die publicatie? Noem maar op. Er wordt verantwoording gevraagd van mensen die op dit onderdeel geen verantwoording gewend waren te geven. En dat is natuurlijk niet altijd even aangenaam. En waar in de oude structuur het beleid gekenschetst kon worden als 'incidenteel' en gericht op consolidatie (handhaven en versterken van het bestaande) zijn de kernbegrippen nu: een **consistent** beleid, innovierend, vernieuwend. Een voorbeeld: nu kunnen diverse onderzoeksprojecten worden gekoppeld en kunnen daarvoor doelstellingen geformuleerd worden, zodat de output **bruikbaar** wordt en ook kwalitatief beter is.

Deze aardverschuiving is niet in een of twee jaar te realiseren. De duur van het veranderingsproces wordt

door de TU geschat op **een** jaar of **tien**, waar inmiddels twee jaar van afgelegd zijn. Nu hangt, volgens de sheet, nog **een donderwolkje** boven het geheel – het is spannend. Als het goed is zullen we in 2007 in veilige haven **zijn**: de sheet straalt het zachte blauw uit van een **wolkenloze** hemel in de lente.

Overheid

Uit de presentatie komt ook duidelijk naar voren dat ook de overheid in dit veranderingsproces een bepaalde rol speelt. Ja m a ~d& u wellicht, we betalen dus zelf, dus kunnen we toch ook zelf bepalen wat we willen. **Ten** dele is dit waar, **maar** de ThUK hecht ook sterk, bleek wel uit de presentatie, aan de aanwijzing, of anders gezegd, erkenning, door de overheid als wetenschappelijke instelling. Het recht een drs.-titel te kunnen verlenen en het promotierecht bijvoorbeeld wil men niet graag verliezen. Om **d&** wetenschappelijkheid van de instellingen te **onderzoeken** komt de overheid met **enige** regelmaat de instelling doorlichten: visitatie heet dat. De eerstvolgende voor de ThUK staat **gepland** voor 2003. Bij deze visitatie wordt gekeken naar onderwijskwaliteit, onderzoeks-kwaliteit, studie-eisen, **noem** maar op. Op basis daarvan wordt de erkenning verleend. Nu komt daar de komende tijd **nog** het aspect bij van de organisatie en de reglementering. Ook op deze punten wil **Kampen** graag gaan voldoen aan de **eisen** die de overheid stelt. Controle hierop gebeurt door inspectie. Kort nemen we de twee onderdelen even door:

Onderwijs Er wordt gekeken door de overheid naar specialisatie, het hele programma wordt doorgelicht, naar de bevoegdheid van docenten en het **verdere** onderwijs.

Onderzoek Er wordt gekeken naar het **onderzoeksprogramma**, naar de **kwaliteit** (zowel van de AIO's – de assistenten-in-opleiding als van de docenten) en naar de hoeveelheid publicaties die geschreven worden, en dan niet alleen in Nederland, maar wereldwijd.

Management

Het uiteindelijke **doel** is een op **moderne** leest geschoeide, goed ge-

olieide machine. Niet onpersoonlijk, wel doelgericht. Daarvoor is een professionele leiding nodig in de vorm **van** een secretaris van de universiteit. Verder is er de specialistische **hulp**: de staf, de commissies. Om dan vervolgens aan het werk te kunnen, heb je natuurlijk ook goede faciliteiten **nodig**, denk **aan** een netwerk (wellicht **een** troost aan de Kamper **studenten**: je kunt je straks confronteren met de postmoderne maatschappij over de hele wereld, vanachter je computertje), de bibliotheek, een aula en, ook niet te onderschatten, **goede** restauratieve voorzieningen. Het armzalige kof-fiezettertje op de sheet doet vermoeden dat er op dat **gebied** nog wel iets te verbeteren valt...

Kenniscentrum

En dit hele verhaal moet dan uiteindelijk de ThUK omvormen van een universiteit, geleid door een schoolvisie, tot een **kenniscentrum** Kampen. Centraal daarin blijft de opleiding tot Denaar des **Woords**. Daarnaast worden de mogelijkheden vergroot tot het volgen van louter een theologische studie, zonder de opzet **predikant** te worden.

Een tweede poot onder het kenniscentrum is de bijscholing: postacademisch onderwijs voor afgestudeerden. Dat is van **belang** voor de **predikanten** zelf, immers, aldus De Ruijter, je kennis gaat na drie jaar al erosie vertonen. Maar ook is het belangrijk voor de **universiteit**: de confrontatie met de praktijk zal leiden tot verdere verbeteringen in het onderwijsaanbod. Onder dit hoofdstuk vallen ook de zogenaamde leergangen: er moet de mogelijkheid **komen** voor niet-theologen bepaalde specifieke onderwerpen middels een **aantal colleges** onder de knie te krijgen.

De laatste poot onder het kenniscentrum is de adviesdienst **aan** de kerken. Regelmatig worden hoogleraren of docenten gevraagd de kerken (of: een kerk) op een bepaald punt van advies te voorzien. Deze dienstverlening moet ook zonder meer gehandhaafd blijven. Het is tenslotte niet voor niets de 'School der Kerken', en ook al wordt dan de opzet totaal anders, **d&** blijft zo.

